

SOCIALIZAREA PRIN VALORI; VALORI DE FINALITATE ȘI VALORI DE RANDAMENT

DUMITRU BORTUN*

bortund@yahoo.com

Abstract: *The concept of socialization has a double meaning in the sociological and socio-psychological literature. According to its hard meaning, socialization is the transformation of an individual from an asocial being into a social being by instilling certain ways of thinking, feeling and behaving, while its soft meaning defines it as a process of inculcating certain ways of thinking, feeling and behaving different from those interiorized by an individual up to now. Starting from these two meanings, the article is an attempt to analyse the mechanisms and forms of socialization in post-communist Romania, touching upon re-socialization and socialization through values.*

Keywords: *socialization, re-socialization, values, goal values and performance values*

1. Conceptul de „socializare”; mecanisme și forme ale socializării

1.1. Conceptul de „socializare”

Conceptul are două sensuri în literatura sociologică și socio-psihologică: un sens *de bază* și un sens *extins*. În sensul *de bază*, prin „socializare” se înțelege **transformarea unui individ dintr-o ființă asocială într-o ființă socială, prin inculcarea unor moduri de gândire, de simțire și de comportament**. Această definiție se aplică în cazul copiilor, iar la adulți în cazuri limită (astăzi, aproape de neîntâlnit).

În sens *extins*, „socializarea” se poate defini ca re-socializare, deci **ca proces de inculcare a unor moduri de gândire, simțire și comportament diferite de cele interiorizate până acum de un individ**. Este cazul indivizilor care trec dintr-o cultură în alta prin schimbarea grupului de apartenență sau al transformărilor sociale bruște, care antrenează schimbarea normelor și a valorilor pe care individul trebuie să le

* Conf. univ. dr., - Școala Națională de Studii Politice și Administrative - București.

interiorizeze pentru a fi capabil de un comportament performant. În primul caz, socializarea poate defini un fenomen de grup; în al doilea caz, aceasta este un fenomen de masă.

Faptul că procesul socializării vizează atât particularitățile psihice ale individului, cât și mecanismele psiho-sociale ale grupului sau fenomenele de masă explică de ce conceptul de „socializare” aparține atât psihologiei persoanei și psihologiei sociale, cât și sociologiei. El este un concept transdisciplinar. Socializarea are, în același timp, rolul de a integra individul într-un sistem de norme și valori, de reguli sociale (care, prin definiție, sunt exterioare individului)¹ și rolul de a întări solidaritatea între membrii grupului.

Studiile clasice asupra socializării (care încep odată cu Durkheim) au pus în evidență procesele prin care un individ interiorizează conținuturi și structuri și au analizat efectele acestei interiorizări asupra comportamentului. Unul dintre principalele obiective ale acestor studii a fost acela de a oferi o soluție la problema permanenței, de-a lungul generațiilor, a culturilor și subculturilor specifice anumitor grupuri, precum și la problema comportamentului indivizilor supuși aceluiași tipuri de obișnuință care pot fi de natură lingvistică, cognitivă, politică sau morală.

Dar aceste studii au evidențiat că există o puternică dimensiune a continuității – de pildă, o mare similitudine de comportamente politice între copii și părinții lor, dar au arătat mai puțin cum are loc schimbarea comportamentelor.

De asemenea, studiile cele mai cunoscute au încercat să vadă felul în care sistemul de valori propriu clasei sociale determină destinul individului care interiorizează acest sistem de valori (de pildă, sensul

¹ În calitate de instrument al reglării sociale, socializarea permite economia de sancțiuni exterioare. Grupul nu mai are nevoie să-i reamintească individului, de fiecare dată, regulile sale și nici să exercite asupra lui o observare continuă. Violarea regulilor induce individului în cauză un puternic sentiment de culpabilitate. Acest mecanism funcționează de minune în societatea nord-americană, unde disconfortul psihic al individului recalcitrant la normele „modului de viață american” este cauzat nu numai de sentimentul de culpabilitate, cu originea în nevoia general-umană de răspuns favorabil din partea celorlalți, ci și temerii că încălcarea regulilor l-ar scoate din definiția simbolică a „americanului adevărat”, l-ar proiecta în categoria „nou-veniților”, a „imigranților de câteva zile”, ceea ce le-ar afecta satisfacerea trebuinței de integrare, de securitate emoțională. Mai nou, acest set de norme sociale restrictive este codificat în expresia *political correctness*, al cărei impact social spune mult despre forța socializatoare a nevoii de recunoaștere.

solidarității colective este mai puternic caracteristic clasei muncitoare, în timp ce reușita individuală este caracteristică clasei de mijloc).

Aceste studii au operat cu o definiție a „socializării”, care presupune

- (1) prioritatea societății asupra individului;
- (2) exercițiul unei constrângeri printr-o autoritate considerată legitimă;
- (3) un obiectiv definit la nivel social.

În plus, ea fundamentează o teorie rudimentară a învățării – înțeleasă ca simplă condiționare. Individul este gândit ca o ființă pasivă, al cărui comportament se rezumă la reproducerea schemelor deja achiziționate. Acestei viziuni super-deterministe i se poate opune o concepție mai suplă, care ia în considerare relativa autonomie a individului, capacitatea acestuia de a-și adapta dispozițiile achiziționate la situațiile de viață și chiar de a modifica, la nevoie, normele și valorile interiorizate, în funcție de problemele pe care este constrâns să le rezolve.

Viziunea dialecticizată asupra socializării este reprezentată în abordări teoretice mai recente și chiar în cercetări empirice – unele vizând în mod expres socializarea politică. În abordarea mecanismelor socializării, este tot mai evidentă desprinderea de determinismul sociologist grosier.

1.2. Mecanisme și forme ale socializării

Una dintre abordările cele mai interesante din perspectiva domeniului nostru de specializare (comunicarea socială) este abordarea socio-lingvistică a socializării, întreprinsă de sociologul englez Bazil Bernstein.² Bernstein consideră că unul dintre cele mai importante evenimente produse în cercetarea științifică în secolul al XX-lea este convergența științelor naturii și a științelor sociale în studiul aspectelor lingvistice ale comunicării. El sesizează însă că sociologia a rămas în urmă, din cauza faptului că puțini sociologi au studiat limbajul ca instituție socială (după modelul familiei, religiei etc.). Cu excepția unor lucrări ale americanului George Mead (1863-1931), reprezentant de frunte al Școlii de la Chicago, în studiile despre socializare nu se găsește nicio cercetare empirică în care să se examineze rolul vorbirii ca proces prin care copilul dobândește o identitate socială specifică.

Astfel de preocupări au fost dezvoltate în antropologia americană (Franz Boas și Edward Sapir), unde s-a ajuns la concluzia că, pentru individ, „limbajul este un ghid în realitatea socială”. Dar tradiția

² Bazil Bernstein, *Langage et classes sociales*, Paris, Editions du Minuit, 1975, p. 2.

antropologiei americane impune teza că modurile de vorbire determină relațiile sociale (Whorf), altfel spus: *legătura limbaj-cultură-moduri de gândire, nu este modelată de structura socială*. Bernstein susține că, dimpotrivă, modurile de vorbire (codurile) sunt determinate de forma relațiilor sociale. *Structura socială generează coduri, iar acestea transmit cultura și condiționează comportamentul*. În mod implicit, schimbările din structura socială determină formarea și transformarea unei culturi prin efectul lor în planul modurilor de vorbire. Testată de autorul ei în cercetarea proceselor de instruire (educație), această ipoteză este foarte promițătoare pentru înțelegerea procesului de socializare (resocializare) din România de azi. Și aceasta, mai ales pentru că ea poate explica formele atât de diferite ale socializării și ale construirii identității: în concepția lui Bernstein, în cadrul *aceluiași limbaj* (ca un cod general), apar *coduri specifice* (moduri de vorbire) care induc la vorbitori tipuri diferite de raportare la realitate (la obiecte și la alte persoane).

Cum determină forma relației sociale aceste moduri de vorbire? Locutorii pot alege: *ceea ce spun, momentul în care spun, felul în care spun*. Forma relației sociale reglează opțiunile locutorului atât la nivel sintactic, cât și la nivel lexical (de pildă, un adult care vorbește unui copil).

Când copilul învață să vorbească (deci când învață codurile de vorbire), el învață *cerințele structurii sale sociale*, care devin, prin consecințele procesului lingvistic, substratul experienței sale. De câte ori copilul vorbește sau ascultă, în el se întărește structura socială din care face parte, este modelată identitatea lui socială. Prin modelarea actelor sale de vorbire, structura socială devine realitatea psihologică a copilului. Stabilizate cu timpul, modurile de vorbire ajung să joace un rol important în reglarea orientărilor intelectuale, sociale și afective. Astfel, structura socială devine un *referențial*, pe care adultul de mai târziu îl va căra după el și îl va percepe ca „realitate”.

În funcție de probabilitatea de anticipare a elementelor organizatoare ale modurilor de vorbire, Bernstein împarte codurile de vorbire în **coduri elaborate** (când locutorul alege dintr-un număr *mare* de variante și probabilitatea este mică) și **coduri restrânse** (când locutorul alege dintr-un număr *mic* de variante și probabilitatea este mare); codurile din a doua categorie apar în închisori, unități militare operative, grupuri de vârstă ale copiilor sau ale adolescenților etc.³

³ Bazil Bernstein, *Studii de sociologie a educației* (ediție îngrijită de Lazăr Vlăsceanu), București, Ed. Didactică și Pedagogică, 1978, pp. 53-105.

Marele merit al programului teoretic al lui Bernstein este desprinderea de reducționismul sociologist, dar și evitarea „reducției lingvistice”. El redescoperă adevărul formulat la 1848 de Helmut Von Humboldt: „În cursul vieții, omul înțelege lumea după imaginea pe care i-o dă limbajul”. În acest fel, Bernstein oferă o explicație faptului că anumiți indivizi (grupuri) selectează *anumite* valori, interiorizează *anumite* norme, respingând altele sau doar opunându-le rezistență. Marea lipsă a teoriei lui Bernstein este că nici aceasta nu reușește să explice convingător SCHIMBAREA.⁴

2. Socializarea în România postcomunistă

2.1. Schimbare socială și re-socializare

Schimbările sociale sunt de mai multe feluri: bruște sau lente, parțiale sau globale, radicale sau superficiale, distructive sau constructive, organice sau provocate. Există o complexă tipologie a schimbării. Schimbarea socială care are loc în România după 1989 este, în mod neîndoielnic, o schimbare bruscă și globală. Cât este ea de radicală/superficială încă nu se poate spune, iar acest aspect este strâns legat de raportul organic/provocat, care încă nu a fost clarificat la nivelul cercetării științifice.

Fiind o schimbare bruscă și globală, tranziția a determinat un vast proces de socializare. Dar acest proces trebuie văzut ca un proces de **re-socializare**. Pentru aceasta, trebuie să renunțăm la imaginea idilică a unei populații care timp de patru decenii a așteptat, în stare „virgină”, răsturnarea comunismului. În cei patruzeci de ani au avut loc procese de socializare, chiar dacă în forme contradictorii, paradoxale etc. Ruptura care a avut loc după 1989 în toate planurile (instituții, valori, comportamente) a pus diferite straturi și segmente ale populației în fața unui proces obligatoriu de re-învățare socială, care are loc cu viteze foarte diferite și chiar în direcții diferite.

Cum se explică aceste diferențe?

□ În ceea ce privește **viteza**, diferențele provin din diferențele în ceea ce privește *vârsta, nivelul de instrucție, statutul ocupațional, zona geografică* (geo-economică). Cei care își percep șansele cele mai mari în procesul schimbării sunt tinerii, cei instruiți, cei care au meserii și locuri de

⁴ Ca și teoria expresivă (Rembell) sau teoria instrumentală (concurrentă), care eșuează într-un idealism raționalist.

muncă adaptabile la economia de piață, cei aflați în zone dezvoltate. Faptul că impresia lor subiectivă (reieșită din sondajele de opinie) nu coincide cu șansele reale este mai puțin important; în contextul schimbării sociale, psihologicul poate fi mai important decât sociologicul.

□ În ceea ce privește **direcția** re-socializării, diferențele se explică prin faptul că sensul tranziției nu este definit la nivel social. Aparent, există un acord quasi-general asupra Țelurilor (democrația, economia de piață, statul de drept, separația puterilor, respectarea drepturilor omului). Dar Țelurile sunt codificate în limbaje diferite, ceea ce duce la disensiuni și chiar la conflicte – atât în rândurile clasei politice, cât și în ale populației. Unul dintre marile obstacole în calea re-socializării este gradul înalt al incertitudinii (conform unui sondaj IRSOP/iunie 1994, din trei români, doi nu știau încotro se îndreaptă societatea românească). Marea derută a început imediat după Decembrie 1989, când ultimul Țel comun fusese atins. Ea s-a putut măsura în marea consum de *mass-media*, care constituia, în 1991, un record european (90% dintre cetățenii adulți ai României se uitau la televizor peste 6 ore pe zi).

Strategiile comportamentale fixate înainte de 1989 nu mai sunt valabile, de unde rezultă o gravă criză a valorilor. Dintr-un studiu realizat de IRSOP (mai, 1994) pentru un beneficiar din SUA, rezultă că în Transilvania exista, la ora respectivă, patru „filosofii de viață”, în următoarea ordine a frecvenței:

- I. *Tradiționalistă* (axată pe familie, sănătate, religie);
- II. *Pragmatică* (centrată pe bani și succes);
- III. *Hedonistă* (bazată pe activități de *loisir*, dar fără legătură cu banii și nici cu munca);
- IV. *Etica muncii* (centrată pe muncă, aceasta corelându-se cu familia, dar nu și cu religia, ca la Max Weber, ci mai mult cu tradiția).

Dacă etica muncii ieșea pe ultimul loc în Transilvania, ne-am putea aștepta la surprize și mai mari în cazul că cercetarea ar viza alte regiuni ale țării.

Criza valorilor se manifestă și în alt plan: **ambiguitatea sistematică a orientărilor de valoare**, ceea ce denotă slaba dimensiune cognitivă a vectorului atitudinal (de pildă, informații cu privire la economia de piață). Astfel, în 1994, curentul de opinie dominant era favorabil privatizării (67% – după un studiu IMAS/martie și 58% – IRSOP/iunie). Dar o mare parte din subiecții favorabili privatizării respingeau consecințele acestora (șomajul, inegalitatea socială etc.). Această „schizofrenie” a valorilor are antecedente în perioada de dinainte de 1989 (caracterizată printr-o

sensibilitate supradimensionată la autoritate, la propagandă). A percepe lumea prin intermediul unor clișee, al unor stereotipuri, al unor idei primite *de-a gata* (*des idées reçues*) și, mai ales, a o verbaliza conform unor clișee verbale împrumutate de la alții înseamnă, în fond, „pseudogândire” (Erich Fromm)⁵, dar, din punct de vedere psiho-social, este vorba de un fenomen de masă pe care suntem datori să-l identificăm, să-l explicăm și, eventual, să-l remodelăm.

2.2. Socializarea prin valori

Decalajul dintre practica materială și practica educațională a unei colectivități determină o configurație stranie a valorilor și a trăirilor afective, implicit, a motivațiilor și comportamentelor. Acest decalaj duce la formarea în masă a unor „personalități aglutinate” și, în consecință, a unor conduite sociale incoerente, adesea, chiar contradictorii.

În acest context problematic, pentru instanțele socializării se pun câteva întrebări esențiale: *Ce valori trebuie să fie transmise prin educație?; Transmiterea lor este suficientă pentru apariția conduitelor sociale scontate?; Care este raportul optim între idealul educațional al unei societăți și „ora exactă” a procesului istoric de dezvoltare a acesteia?*

Pentru a răspunde la aceste întrebări este utilă valorificarea unei distincții teoretice operate de psihologul Pierre Janet și dezvoltată de Jean Piaget⁶, distincția *valori de finalitate - valori de randament*:

⊕ *Valorile de finalitate* sunt împărtășite de individ în funcție de concepția lui despre lume, fiind însușite odată cu aceasta pe cale educativă (culturală); ele dictează conduite „neinteresate”.

⁵ Fromm ne atrage atenția că în cazul „pseudogândirii”, problema nu este dacă afirmațiile subiectului sunt sau nu sunt logice, ci dacă gândul este rezultatul propriei gândiri, adică al „propriei activități”: „Pseudogândirea poate fi perfect logică și rațională. Neautenticitatea ei nu se manifestă neapărat prin elemente ilogice. Acest lucru poate fi studiat în raționalizările care tind să explice o acțiune sau un sentiment pe baze raționale și reale, deși acestea sunt, de fapt, determinate de factori iraționali și subiectivi” (Erich Fromm, *Texte alese*, trad. Nicolae Frigioiu, București, Editura Politică, 1983, p. 297). Pentru o înțelegere cât mai bună a diferenței dintre gândirea autentică și pseudogândire – așa cum o propune Erich Fromm – este recomandabilă lectura întregului paragraf 3, intitulat „Conformitate de automat”, din Capitolul V al lucrării *Fuga de libertate* (*ibidem*, pp. 290-307). O atenție specială merită episodul euristic inventat de Fromm cu pescarul și turiștii (*ibidem*, p. 294-296), precum și descrierea pe care o face acesta gândirii politice din societatea americană (*ibidem*, p. 296).

⁶ Jean Piaget, „Problema mecanismelor comune în științele despre om”, în volumul *Sociologia contemporană. Al VI-lea Congres mondial de sociologie - Evian*, București, Editura Politică, 1967, pp. 44 și urm.

⊕ *Valorile de randament* sunt împărtășite de individ după criteriul costuri/câștiguri, sunt impuse de condiții concrete de viață și dictează conduite „interesate”.⁷

Dualitatea comentată de Piaget devine prolifică în explicarea multor fenomene sociale greu de înțeles – de la comportamentul cotidian al individului oarecare, până la conduitele unor mari grupuri sociale:

- participarea la luptele revoluționare (de la Revoluția Franceză din 1879 la Revoluția Română din 1989) a unor „indivizi fără căpătâi”, care păreau că nu au nimic sfânt;

- realizarea consensului și a solidarității de excepție în stare de război sau de calamitate naturală (valori *de randament* cum sunt „confortul”, „sănătatea”, „propria viață” sunt înlocuite cu valori *de finalitate* – „patria”, „poporul”, „pământul natal”, „viitorul națiunii”, „libertatea”, „independența”, „dreptatea”, „demnitatea” etc.).

Înlocuirea valorilor de randament prin valorile de finalitate facilitează mobilizarea unui mare număr de oameni sub un comandament unic, favorizând colaborarea și compasiunea, toleranța și comprehensiunea reciprocă – implicit, socializarea și umanizarea conduitelor la cel mai înalt nivel posibil în momentul istoric dat. Deocamdată, sunt puțin studiate condițiile în care valorile de randament cedează rolul conducător celor de finalitate, precum și mecanismele psihice prin care individul trece dintr-un registru în altul. În condiții „normale”, hegemonia o dețin valorile de randament, iar situațiile de viață în care conflictul dintre cele două seturi de valori apare explicit sunt *situații tragice*.⁸

Pentru majoritatea indivizilor, valorile de finalitate sălășluiesc undeva în „cerul tradiției” (după o expresie a lui Habermas) sau licăresc la „orizontul aspirațiilor”. Atunci când stau la temelia organizării sociale, ele participă la viața cotidiană doar *tacit*, fără a fi verbalizate de toți membrii

⁷ Termenul interes are două sensuri: i) - sensul calitativ-general: în acest sens, orice conduită este interesată, „în măsura în care ea urmărește un scop care are valoare pentru că este dorit” (*loc. cit.*); ii) - sensul strict: „reglaj energetic, care eliberează forțele disponibile...., deci urmărește randamentul și, în această perspectivă, o conduită va fi interesată dacă este menită să sporească randamentele din punctul de vedere al subiectului” (*loc. cit.*).

⁸ Condiția tragică a „eroului moral” propus de toate variantele umanismului este surprinsă din antichitate (Socrate din *Apologia lui Socrate* a lui Platon sau Antigona lui Sofocle), până în modernitate (la noi, în literatura populară – Manole din balada *Meșterul Manole* sau Gelu Ruscanu din *Jocul ielelor* al lui Camil Petrescu).

societății în toate situațiile de viață. În mod *explicit*, ele sunt invocate doar în situații atipice: discuțiile „de principiu”, dezbaterile organizate în cadre instituționale, conflicte interpersonale (când se face apel la „omenie”, „dreptate”, „cinste”, „adevăr”). Dacă un individ și-ar propune să trăiască non-stop conform valorilor de finalitate pe care le împărtășește în mod tacit, fie că el ar eșua într-o ineficacitate cronică a acțiunilor sale, fie că ar intra în conflict cu psihologia socială a grupului de apartenență.⁹

Folosirea distincției *valori de randament* – *valori de finalitate* este obligatorie pentru cine vrea să întemeieze o teorie a comunicării educaționale, a practicii educative, a socializării, în general. Ea este utilă și pentru o eventuală politică de re-modelare a mentalităților, ca dimensiune obligatorie a tranziției. Niciun fel de politici – economice, sociale, educaționale – nu pot eluda această dualitate fără să riște inadvertența. O decizie, o normă sau o lege devine inoperantă, dacă violentează valorile de randament recunoscute de un anumit segment al societății civile¹⁰, după

⁹ Criza de valori specifică adolescenței este cauzată de faptul că tânărul descoperă că viața nu poate fi trăită prin excelență la înaltul nivel al valorilor de finalitate asimilate de el pe cale educațională (prin intermediul discursurilor moralizatoare oferite de părinți și profesori sau pe cale livrescă). Ulterior, când adolescenții sunt considerați suficient de maturi pentru a da „piept cu viața”, mulți educatori (de regulă, părinții cu preocupări educaționale) îi asaltează cu discursuri „rectificatorii”, încercând să-i „trezească la realitate”, de fapt, să-i redirecționeze dinspre valorile de finalitate spre valorile de randament. În România de dinainte de 1989, o cauză a „conflictului dintre generații”, manifestat în aproape toate familiile normale, era rezistența adolescenților față de încercările adulților de a le inocula valori de randament, în vederea adaptării la mediul social concret (sintagmele cele mai frecvente fiind de genul: „Viața nu este așa cum v-o închipuiți voi”, „Ești cu capul în nori”, „O să-ți vină ție mintea la cap!”, „Mai târziu o să ne dați dreptate, dar o să fie prea târziu!” etc.). După 1989 a avut loc o mutație pe care puțini ar fi fost în stare să o anticipeze: tot mai mulți educatori se străduiesc să ofere adolescenților repere din registrul valorilor de finalitate, căci tot mai mulți adolescenți sunt acaparați în totalitate de valorile de randament. [O cercetare de *style of life* realizată în 1998 de compania DATA MEDIA pe un eșantion reprezentativ de adolescenți bucureșteni arăta că, totuși, aceștia mai împărtășesc loialitatea față de familie, dar este greu de spus dacă în noul context social aceasta mai reprezintă o valoare de finalitate sau a devenit în primul rând o valoare de randament.]

¹⁰ De pildă, deciziile regimului comunist din România prin care, în numele unor valori de finalitate au fost călcate în picioare cele mai elementare valori de randament: așa-zisa emancipare a femeii a însemnat, în condițiile socialismului de stat și ale industrializării forțate, transformarea a milioane de femei în veritabili „sclavi” ai societății socialiste, atentatul la sănătatea lor fizică și psihică fiind un fenomen de masă, cu urmări până în zilele noastre (așadar); așa-zisa omogenizare socială a însemnat un melanj promiscuu între categoriile socio-profesionale – începând cu recunoașterea socială

cum este la fel de inoperantă dacă violentează valorile de finalitate moștenite de colectivitate.¹¹

În logica re-socializării unor colectivități mari (cum sunt popoarele), tipurile de decizie trebuie să fie adaptate:

- deciziile *pe termen scurt* la valorile de randament;
- deciziile *pe termen lung și mediu* la valorile de finalitate.

Dacă cele două condiții nu se îndeplinesc, se ajunge la paradoxul „binelui cu silă” (ceea ce înseamnă a face nu Bine, ci Rău).¹²

a muncii până la condițiile de locuit –, care a condus, de asemenea, la încălcarea unor valori de randament elementare, cum ar fi, de pildă, salarizarea sau liniștea necesară muncii intelectuale la domiciliu.

¹¹ Exemple: modelul unic (sovietic) de „construire a socialismului” impus popoarelor din țările satelite Uniunii Sovietice; încercările de a impune unor popoare modele de modernizare apărute în alte spații istorice; mai recent, tentativa de modificare a legislației cu privire la relațiile dintre homosexuali în România post-comunistă. În toate aceste cazuri avem de-a face cu încercări de a introduce noi valori de finalitate, care vin împotriva valorilor de finalitate moștenite de o comunitate prin ereditate culturală, sau de a introduce valori de randament ce contravin valorilor de finalitate împărtășite de membrii unei comunități. Așa cum s-a întâmplat și în procesul „clasic” al modernizării, actuala direcție a globalizării se va lovi cu violență de un obstacol greu de surmontat pe parcursul unei singure generații: conflictul dintre valorile de finalitate moștenite de comunitățile locale, pe de o parte, și valorile de randament impuse din afară, precum și valorile de finalitate alternative, care legitimează noile valori de randament - pe de altă parte. Conflictul dintre cele două seturi de valori condamnă elitele politice din societățile tradiționale (cum este și societatea românească) la practicarea unui dublu discurs: unul pentru interior (centrat pe valori de finalitate moștenite) și altul pentru exterior (axat pe valori de randament care s-au născut în însuși procesul globalizării, precum și pe valorile de finalitate aferente acestora). La practicarea dublului discurs se va putea renunța numai atunci când elita politică dintr-o astfel de țară va putea prezenta noile valori de finalitate (universaliste) ca valori de randament, dezirabile în practica de zi cu zi a țării respective.

¹² Din acest punct de vedere, intervenția NATO în Iugoslavia lui Miloșevici nu putea fi nici „legitimă”, nici „necesară”. Problema legitimității nici nu merită ridicată, fiind o falsă problemă din moment ce intervenția Alianței a urmărit tocmai schimbarea tipului de legitimitate în relațiile internaționale (înlocuirea celui consacrat după al doilea război mondial și consfințit în Carta ONU). În ceea ce privește „necesitatea”, trebuie să fii de o obtuzitate aculturală ca să-ți închipui că o acțiune în forță, care vine împotriva valorilor de finalitate împărtășite de majoritatea zdrobitoare a sârbilor va conduce la schimbarea comportamentului lor față de albanezii din Kosovo sau față de problema națională, în general. De altfel, intervenția militară nu a corespuns nici măcar exigențelor elementare ale valorilor de randament, ceea ce s-a dovedit în lunile care au urmat încetării bombardamentelor (prezența trupelor KFOR în Kosovo a agravat problemele inițiale și a creat noi probleme, inexistente înainte de intervenție). Este evident că diriguitorii Alianței Nord Atlantice nu au învățat nimic din lecția de peste șapte decenii a comunismului real (o încercare gigantică de a face Binele cu silă, împotriva valorilor de finalitate dominante

Unghiul de divergență dintre valorile de finalitate și valorile de randament poate fi micșorat fie a) prin schimbarea idealului moral al colectivității, fie prin b) activități practice, de umanizare a vieții reale. În România post-comunistă, se încearcă adaptarea valorilor de finalitate (cu consecințe incalculabile) pe calea (a), iar calea (b) este nepracticabilă în această etapă.

Primele întrebări la care ar trebuie să răspundem ca analiști ai tranziției din România sunt: *La care dintre cele două registre avem o rămânere în urmă?; Cât de mare este unghiul de divergență?; Cui revine sarcina de a micșora unghiul („schimbării mentalității” sau „dezvoltării economice”)?*

În cadrul unei cercetări efectuate pe un eșantion reprezentativ al studenților brașoveni din perioada 1983-1985¹³, subiecții au vizat următoarele criterii de preferință pentru viitorul lor loc de muncă: *timp liber cât mai mult; posibilități de ascensiune în funcții de conducere; posibilitatea efectuării de vizite comerciale în străinătate; posibilitatea unor câștiguri mari ș.a.m.d.*

Studenții nu au enunțat printre primele criterii o serie de alte criterii sugerate de chestionar: „responsabilitate ridicată în muncă”, „disciplinarea spirituală și comportamentală”, „caracterul creator al muncii” etc., deși se arătasera convingși de faptul că „munca este generatoare de dezvoltare umană, de personalitate”.

Când au spus ei adevărul? În ambele cazuri! Depășirea acestei „contradicții” (vizibile la multe alte cercetări) a avut loc cu prețul descoperirii unei contradicții reale: între valorile de randament și valorile de finalitate. Educatorii își făcuseră datoria; ceea ce suferea era sistemul social real, raporturile de muncă, formele de organizare a acesteia la nivelul societății românești. La fel este și astăzi: simpla schimbare a valorilor de finalitate nu ar fi suficientă (de altfel, nici nu este posibilă în absența unor transformări reale în câmpul muncii sociale).

în țările supuse experimentului, dar și împotriva unor valori de randament – în primul rând, a celor economice). Această lecție ar fi trebuit să le servească măcar în elaborarea discursului de justificare a intervenției și a celui de legitimare a Alianței, dacă nu în elaborarea noii identități a acesteia, de după încheierea „războiului rece”.

¹³ Cf. Dumitru Borțun, Nicolae Madar (coordonator), Emil Poenaru, Valeria Pop, Cornelia Tatu, Ștefan Ungurean, *Îmbinarea pregătirii de specialitate cu pregătirea politico-ideologică a viitorilor specialiști. Studiu în Universitatea din Brașov*, 1985, fondul Catedrei de Științe socio-umane – Universitatea „Transilvania” din Brașov.